

VĚK TRESTNÍ ODPOVĚDNOSTI A PREVENCE KRIMINALITY MLÁDEŽE

Ekaterina Salkova* – Janko Rojčev**

Abstrakt: Článek se zabývá otázkami souvisejícími se zákonným stanovením věkové hranice jako předpokladu pro trestněprávní odpovědnost, s opatřeními a tresty, jež lze uplatňovat vůči mladistvým delikventům, a s postupy, podle nichž jsou přijímány příslušná opatření a vyměřovány příslušné tresty. Na základě analýzy autoři doporučují, aby byl zrušen postih tzv. statusových přestupků proti zákonu, aby byla zavedena restorativní justice, a aby byly zřízeny specializované kompetentní úřady, jež by braly v úvahu věk mladistvého provinilce v průběhu celého konání, včetně vyměření příslušných sankcí.

Klíčová slova: věk trestní odpovědnosti, nezletilé a mladistvé osoby, statusové přestupky proti zákonu

1. HISTORICKÁ ANALÝZA STANOVENÍ VĚKU 14 LET JAKO MINIMÁLNÍ HRANICE PRO VZNIK A UPLATNĚNÍ TRESTNÍ ODPOVĚDNOSTI

Jedním z trvalých důsledků Říjnové revoluce na poli trestního práva v bývalých sovětských republikách i ve východoevropských zemích je stanovení 14 let jako minimálního věku pro vznik a uplatnění trestněprávní odpovědnosti. Poté, co se bolševici chopili státní moci, během období občanské války (1917–1922) i po jejím skončení, probíhala horečná tvorba zákonů reflektujících nové společenské poměry. Bez ohledu na jejich rozporuplné hodnocení lze některé legislativní změny označit jednoznačně jako pozitivní. Argumentem podporujícím toto tvrzení je fakt, že bezmála sto let po jejich zavedení zůstávají některé legislativní normy stále v platnosti, dokonce i po konci studené války, a jsou nadále součástí nynějšího právního řádu Ruské federace i několika bývalých sovětských republik, jakož i členských států Varšavského paktu, což dokazuje jejich trvalou kvalitu.

Význam věkové hranice pro vznik trestní odpovědnosti za spáchaný trestný čin byl v Rusku předmětem diskusí již dlouho před Říjnovou revolucí. V roce 1845 byl v Ruském impériu přijat Zákoník o vězeňských a nápravněvýchovných trestech (*Uloženije o nakazanijach ugovolnych i ispraviteľnych*), který pro trestněprávní odpovědnost stanovoval minimální věkovou hranici 7 let (§ 100). Podle § 143 „*Děti starší sedmi let, ale mladší deseti let, jež ještě úplně nechápu vlastní povinnosti, nepodléhají zákonně stanoveným trestům a jsou místo toho předány rodičům nebo spolehlivým příbuzným k přísnému dohledu, nápravě a výchově, včetně prostřednictvím kněze či jiného duchovního. Toto pravidlo se rovněž vztahuje na osoby ve věku od 10 do 14 let, bylo-li spolehlivě prokázáno, že v době spáchání trestného činu dotyčná osoba nechápala povahu a význam svého chování.*“¹

* Assoc. Prof. Ekaterina Salkova, PhD, Ústav státu a práva Bulharské akademie věd. E-mail: ekaterina_salkova@abv.bg.

** Assist. Prof. Janko Rojčev, PhD, Ústav státu a práva Bulharské akademie věd. E-mail: janko_roychev@abv.bg. Z angličtiny přeložila Ingrid Vichnarová.

¹ Citace z: *Uloženije o nakazanijach ugovolnych i ispraviteľnych*. Sankt Petěrburg: Tipografii vtorago otdělenija sobstvenoj Jego Imperatorskago Veličestva kancelarii. 1845, s. 46. Podrobněji viz TAGANCEV, N. S. *Issledovanija ob otvetstvennosti maloletnich prestupnikov po russkomu pravu i Projekt zakonopoloženij ob etom voprose*. Sankt Petěrburg: Tipografii A. M. Kotomina, 1871, s. 23–89. V 19. století byly známy dva základní systémy

V revidované verzi téže zákonné úpravy z roku 1885 týkající se osob ve věku od 7 do 10 let byla vyškrtána část věty „jež ještě úplně nechápou vlastní povinnosti“ (§ 137).² Paragraf 6 zákona o trestech vyměřovaných smírčími soudci (*Ustav o nakazanijach, nalagajemych mirovymi sudžami*) z roku 1864 uděluje smírčím soudcům pravomoc nahradit výkon trestu odnětí svobody umístěním do nápravněvýchovného zařízení u pachatelů ve věku od 10 do 17 let.³ Otázka zvýšení minimální věkové hranice trestněprávní odpovědnosti byla diskutována v Ruském impériu i na začátku 20. století,⁴ ale Trestní zákoník (*Ugolovnoje uloženie*) z roku 1903 reprodukoval platnou zákonnou úpravu v následující části: „Vinným ze spáchání trestného činu není shledán nezletilý ve věku od 10 do 17 let, jenž nemůže chápat povahu a význam činu nebo ovládat své jednání.“ (§ 41).⁵

Změny z podzimu roku 1917 se odrazily v přijetí četných zákonných úprav ke konkrétním věcem. Dekret o výborech pro neplnoleté (*Dekret o komissijach dlja něsoveršennoletnich*) z 9. (22.) ledna 1918 stanovuje toto: „Soudní řízení a tresty odnětí svobody pro nezletilé se ruší“ (§ 1).⁶ Hlavní zásady trestního práva Ruské sovětské federativní socialistické republiky (*Rukovodaščije načala po ugolovnomu pravu RSFSR*) z roku 1919 v § 13 stanovují, že „nezletilé osoby, jež nedosáhly věku 14 let, nepodléhají soudnímu řízení ani trestu. Vztahují se na ně pouze nápravná opatření. Tato opatření se vztahují rovněž na osoby 14- až 18leté, jež nepochopily povahu a význam svého jednání.“⁷ Toto je zákonná úprava, která poprvé v dějinách Ruska stanovila současně platnou minimální věkovou hranici 14 let. Hlavní zásady trestního práva Ruské sovětské federativní socialistické republiky z roku 1919 byly předlohou budoucího ruského trestního zákoníku (*Ugolovnyj kodex*).⁸ Ten byl přijat roku 1922 a určoval minimální věkovou hranici přesně 14 let. Zároveň byli z trestní odpovědnosti vyňati „všichni nezletilí od 14 do 16 let, s ohledem na něž bylo stanoveno, že lze dosáti účinku opatřeními se zdravotně-pedagogickým působením“ (§ 18).⁹ V průběhu dalších desetiletí tato úprava značně kolísala, neboť v době platnosti Trestního řádu Ruské sovětské federativní socialistické republiky (*Ugolovnyj kodex RSFSR*) z roku 1926 mohla být za jistých okolností přiznána trestní odpovědnost i oso-

pro určení věkové hranice trestní odpovědnosti na srovnávací bázi v závislosti na tom, jak podrobná byla příslušná zákonná úprava i podle toho, jakou pravomocí disponoval příslušný soud. Viz SPASOVIČ, V. *Učebník ugolovnago prava. 1*. Sankt Petěrburg: Tipografii Josafata Ogrizko, 1863, s. 118–123. Viz dále BOJADŽIJEV, A. Nakolko dumi po čl. 42 ot Nakaz. zakon. *Juridičeski pregled*. 1906, č. 7, s. 550–555.

² Citace z: TAGANCEV, N. S. *Uloženie o nakazanijach ugolovnyh i ispravitelnyh 1885 goda*. 7-e izdanie. Sankt Petěrburg, 1892, s. 110.

³ Citace z: *Suděbnye ustavy. Časť četvortaja*. 2-e izdanie. Sankt Petěrburg, 1867, s. 10. Viz též CHRAMOVA, I. S. *Ugolovnaja otvetstvennost něsoveršennoletnich po ustavu nakazanijach, nalagajemyh mirovymi sudžami. Gumanitarnyje issledovanija*. 2008, č. 2, s. 85–90.

⁴ Viz TAGANCEV, N. S. *Ruskoje ugolovnoje pravo. Lekcii. Časť obščaja. T. 1*. Moskva: Nauka, 1994, s. 159–161.

⁵ Citace z: *Ugolovnoje uloženie. Vysočajše utveržděnoje 22 marta 1903 g.* Sankt Petěrburg: Senatskaja tipografija, 1903, s. 8.

⁶ Citace z: *Děkrety Sovetskoj vlasti. Tom. 1*. 25 okťabřja 1917 g. – 16 marta 1918 g. Moskva: Gosudarstvennoje izdatelstvo političeskoj literatury, 1957, s. 338. Dekret o soudu č. 2 všeruského ústředního výkonného výboru (*Dekret o sudě č. 2 na Vserossijskij centralnyj ispolnitelnyj komitet*) z 15. února 1918 ukládá, že: „Soudní řízení s nezletilými osobami obojího pohlaví mladšími 17 let a jejich uvěznění se ruší. Případy, kdy jsou nezletilí podezřelí ze spáchání činů nebezpečných pro společnost, zkoumá, výbor pro nezletilé osoby“ složený ze zástupců soudních, vzdělávacích a sociálních složek.“ (§ 17). Ibidem, s. 470.

⁷ Viz KOZACENKO, I. Ja. (red.). *Ugolovnoje pravo. Obščaja časť*. 4-e izd. Moskva: Norma, 2008, s. 668.

⁸ GERCENZON, A. A. et al. *Istorija sovetского ugolovnogo prava*. Moskva: Jurid. izd-vo MJu SSSR, 1948, s. 159; KOMISSAROV, V. S. (red.). *Rossijskoje ugolovnoje pravo. Obščaja časť*. Piter, 2005, s. 37.

⁹ Citace z: *Ugolovnyj kodex RSFSR*. Izdanie Vojennoj kolegii Verch. tribun. V. C. I. K., 1922, s. 3.

bám, jež dovršily věk 12 let.¹⁰ V Trestním řádu Ruské sovětské federativní socialistické republiky (*Ugolovnyj koděx RSFSR*) z roku 1960 byly přijaty zákonné normy, jež s menšími úpravami platí v Rusku i dnes: obecně platný věk osob trestně odpovědných je 16 let; osoby, jež dosáhly věku 14 let, mohou být stíhány za určité trestné činy (§ 10 Trestního řádu Ruské sovětské federativní socialistické republiky z roku 1960, § 20 Trestního řádu Ruské federace z roku 1996 (*Ugolovnyj koděx Rossijskoj Feděracii*)).¹¹

Vnímání poměru mezi věkem pachatele a trestněprávní odpovědností, schváleného v době Říjnové revoluce a zakotveného v tehdejší legislativě, je v současné době přítomno v zákonných normách mnoha zemí kontinentální Evropy. Nehledě na to, že toto řešení nebylo trvalé a doznalo konečné podoby až v Ruské sovětské federativní socialistické republice v roce 1960, nelze té době upřít výjimečnou pokrokovost zákonodárné činnosti v dané otázce, zejména s ohledem na mimořádně nestálý společensko-politický kontext. Odraz této zákonné normy lze pozorovat v legislativě několika zemí, a to nejenom v bývalém socialistickém bloku. I přes stávající rozdíly v legislativách jednotlivých zemí, pokud jde o stanovení minimálního věku trestněprávní odpovědnosti (ve většině zemí se pro vznik a uplatnění trestněprávní odpovědnosti požaduje minimální věk, který v jednotlivých zemích kolísá od 7 do 16 let,¹² a v některých zemích, jakož i v několika státech USA, není minimální věk stanovený), je takto definovaná věková hranice nadále uváděna jako doporučená s přihlédnutím k citové, duševní a intelektuální zralosti.¹³ Tyto faktory uvádí jako relevantní rovněž článek 4.1 Minimálních standardních pravidel OSN pro výkon soudnictví ve věcech mladistvých („Pekingská pravidla“), schválených rezolucí Valného shromáždění OSN č. 40/33: „V právních systémech uznávajících pojem věku trestněprávní odpovědnosti mladistvých nesmí být začátek toho věku určen na příliš nízké úrovni, máje na paměti otázky citové, duševní a intelektuální zralosti.“ V čl. 33 Obecného komentáře č. 10 (2007) vyzývá Výbor OSN pro práva dítěte členské státy Úmluvy, aby nesnižovaly věkovou hranici trestní odpovědnosti, jelikož vyšší věk (např. 14 nebo 16 let) přispívá k soudnictví ve věcech mladistvých, které – v souladu s článkem 40 (3) (b) Úmluvy o právech dítěte – jedná s dětmi tak, aby bylo plně zajištěno respektování lidských práv dítěte a všech právních záruk.

¹⁰ Pro další podrobnosti viz ASTEMIROV, Z. A. Ugolovnaja otvetstvennosť i nakazaniye něsoveršennoletnich. Moskva: VŠ MVD SSSR, 1970, s. 27–45; KOZAČENKO, I. Ja. (red.). *Ugolovnoje pravo. Obščaja časť*, s. 671–675; GERASIMOVA, O. I. Otdělnyje aspekty ugolovnoj otvetstvennosti něsoveršennoletnich. *Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo universitěta*. 2005, č. 4, s. 128; DOLGOPOLOV, V. Ju. Vozrastnyje preděly otvetstvennosti maloletnich za soveršeniye obščestvenno opasnych dějanij. In: *Voprosy sovremennoj jurisprudencii. Sbornik statěj po materialam XLI meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii*. 2014, č. 9 (40), s. 70–71.

¹¹ Pro podrobnosti důvodů zřízení této věkové hranice viz BAJBARIN, A. A. *Ugolovno-pravovaja differenciacija vozrasta*. Moskva, 2009, s. 54.

¹² Pro srovnání: v Bulharsku byla minimální věková hranice trestní odpovědnosti zvýšena z 10 na 13 let až v roce 1951; v roce 1956 byla stanovena na 14 let, což platí dodnes. V Indii, Pákistánu atd. je věková hranice trestněprávní odpovědnosti stanovena na 7 let; v Anglii, Walesu, Austrálii, Švýcarsku atd. je to 10 let; v Belgii, Maďarsku, Nizozemsku, Turecku atd. je to 12 let; ve Francii 13 let; v Rakousku, Německu, Itálii, Španělsku, Estonsku, Ukrajině, Slovinsku atd. 14 let; v Dánsku, České republice, Polsku, Švédsku atd. 15 let; v Portugalsku, na Kubě atd. 16 let. V některých zemích je vedle obecně platného věku trestní odpovědnosti stanovena nižší věková hranice v případech zvlášť závažných trestných činů. Pro další podrobnosti viz webovou stránku *Child Rights International Network* (CRIN), dostupné z: <<https://www.crin.org/en/home/ages/>>.

¹³ Další podrobnosti viz ANATOLJEVIČ, R. L. *Obščestvenno opasnyje dějanija (prostupki), soveršajemyje licami, ně dostigšimi vozrasta ugolovnoj otvetstvennosti (ugolovno-pravovoj i kriminologičeskij aspekty)*. Dissertacija. Moskva, 2012, s. 194. Potíže vznikají, chybí-li důkaz o věku dítěte, jež se dostalo do sporu se zákonem – často

2. DUŠEVNÍ A TĚLESNÉ ZVLÁŠTNOSTI VÝVOJE DÍTĚTE A PREVENCE KRIMINALITY MLÁDEŽE

Stanovení přesného věku, což je – spolu s několika dalšími – zásadní požadavek pro vznik a uplatnění trestněprávní odpovědnosti, by mělo být omezeno institutem tzv. trestní přičitatelnosti. Jestliže jedinec nedosáhl zákonem stanoveného věku, je irrelevantní, zda on či ona pochopil/a povahu a význam svého konání a zda jej on či ona byl/a schopen/schopna ovládat. Z toho vyplývá podstatné právní zúžení pravomocí žalující strany.¹⁴ Úprava takových pravidel je v čím dál větší míře založena na požadavcích vyplývajících z mezinárodního práva.¹⁵

Otázka kritérií, jež jsou brána v úvahu při úpravě věku trestněprávní odpovědnosti, má zásadní význam. V globálním měřítku jsou v podstatě zdůrazňovány tytéž faktory, které je nutné brát v potaz: duševní a tělesný vývoj dítěte, výchova, životní zkušenost, rodina, sociální prostředí atd., jež souhrnně vymezují schopnost formulovat určité subjektivní stanovisko k trestnému činu a jeho důsledkům.¹⁶ Všude na světě mají tyto faktory ve svém základu zčásti totožné nebo velmi podobné parametry. Ačkoliv je důraz kladen na faktory přímo související s ekonomickým rozvojem a dalšími aspekty regionálního významu, nevysvětluje a neospravedlňuje to existenci významně odlišných pravidel v zemích s podobnou úrovní rozvoje, včetně zemí geograficky příbuzných.¹⁷ V teorii se poukazuje na to, že ve věkovém období do 18 let je osobnost v procesu utváření, jehož součástí je i utváření sociálního povědomí, tj. schopnost chápat veřejný význam vlastního konání, a bereme-li v úvahu nedostatek přiměřených životních zkušeností a zvýšenou emocionálnost typickou pro tento věk, je mnohem snazší vytvořit si motiv pro nezákonné chování.¹⁸ Takže vzhledem k tomu, že protisociální názory nejsou trvale zafixované, usuzuje se, že účelů trestu lze dosáhnout rovněž lehčími prostředky.

Stanovení vyššího věku trestněprávní odpovědnosti nepochybně nastoluje otázku prevence kriminality mládeže a reakce státu v případě spáchání trestného činu dětmi, které stanoveného věku nedosáhly. Zdárná prevence v tomto věku je nezbytným předpokladem potírání zločinnosti, neboť děti jsou budoucí dospělí členové společnosti, jejichž postoje a návyky se teprve utvářejí.¹⁹ Nepodaří-li se nabídnout jim přiměřenou odpověď právě v tomto období, vede to k utváření zločineckých postojů a k trestné činnosti v pozdějším stadiu osobního vývoje.

se rovněž vyskytují případy související s intenzivnějšími migračními procesy. Další detaily viz CIPRIANI, D. *Children's Rights and the Minimum Age of Criminal Responsibility*. Farnham: Ashgate, 2009, s. 132.

¹⁴ Viz GIRGINOV, A. *Nakazatelnootgovorni lica*. Sofija: Universitetsko izdatelstvo Sv. Kliment Ochridski, 1995, s. 18–19.

¹⁵ Viz CIPRIANI, D. *Children's Rights and the Minimum Age of Criminal Responsibility*, s. 41–70.

¹⁶ Viz např. KULEV, T. *Prestāpnostta na maloletnīte. Kriminalno-sociologičeska i političeska studija*. Veliko Trnovo: Pečatnica S. ch. Panajotov, 1911, s. 43–91; BUZOV, V. *Vāzrastovite osobenosti na maloletnīte i nepālnoletnīte i kategoriite „prestāplenije“ i „protivoobštestvena projava“*. *Obštestveno vāzrpitanije*. 1968, č. 25, s. 3–14; MCDIARMID, Claire. *An Age of Complexity. Children and Criminal Responsibility in Law*. *Youth Justice*. 2013, Vol. 13, No. 2, s. 145–160.

¹⁷ Například v Dánsku je tento věk 15 let, v Nizozemsku 12 let, ve Švýcarsku 10 let.

¹⁸ CHINOVA, T. *Metodi, sredstva i organizacija na borbata s prestāpnostta na nepālnoletnīte*. Sofija: Nauka i izkustvo, 1984, s. 28.

¹⁹ V tomto ohledu viz též SARAJEV, N. V. *Obšchestvenno opasnyje dējaniija lic, nē dostigšich vozrasta ugovolnoj otvetstvennosti, kak kriminologičeskaja kategorija*. Dissertacija. Rostov na Donu, 2007, s. 4.

3. MOŽNÉ REAKCE STÁTU V PŘÍPÁDECH KRIMINALITY MLÁDEŽE

Není sporu o tom, zda je reakce státu nezbytná, když se přestupku, který nese znaky trestného činu,²⁰ dopustí nezletilý, ale diskutuje se o četných sporných věcech v souvislosti s několika vzájemně provázanými otázkami: 1) mají-li být tyto osoby potrestány za přestupky, jež nevykazují známky trestného činu; 2) jaká opatření mají být přijata, respektive jaké tresty mají být vyměřeny, aby to na nezletilého, respektive neplnoletého pachatele mělo nápravný a výchovný vliv; a 3) jaké správní či soudní řízení by bylo nejvhodnější k dosažení kýženého účinku.

3.1

S přihlédnutím k potřebě vychovávat adolescenty k dodržování zákonů a předpisů mají některé právní systémy k dispozici určité tresty jako odpověď státu v případech, kdy se děti dopouštějí takzvaných „statusových přestupků proti zákonu“ – činů, které jsou v rozporu s morálkou a slušností a jsou výrazem problémů v chování, ale nejsou trestány, když se jich dopustí dospělý jedinec. Statusové přestupky proti zákonu páchané dětmi jsou považovány za přirozenou fázi vývoje a často představují zkušební limity, avšak někdy jsou indikátorem závažnějších psychických a sociálních problémů a měly by vést k závěru, že dítě je v ohrožení, což vyžaduje zásah veřejných úřadů zodpovědných za ochranu dítěte. V tomto ohledu je kladen důraz na to, aby reakce státu v případě statusových přestupků spáchaných dětmi zahrnovala opatření na ochranu ohrožených dětí zároveň s nařízenými sankčními opatřeními, a v některých případech namísto sankčních opatření.²¹ Diskutuje se rovněž o otázce přesných přípustných opatření v případech

²⁰ Země, které neuznávají koncepci spojení trestněprávní odpovědnosti s minimálním věkem, jednoznačně řeší tuto otázku ve prospěch trestního postihu. Ve zbylých zemích jsou tyto otázky diskutabilní. Dokonce i v ruské teorii je navržen dodatek k trestnímu zákoníku zaměřený na aplikovatelnost donucovacích opatření na nápravný vliv podle par. 90 trestního zákoníku o nezletilých (viz SARAJEV, N. V. *Obščestvenno opasnyje dějanija lic, ne dostigšich vozrasta ugovolnoj otvetstvennosti, kak kriminologičeskaja kategorija*, s. 10), a rovněž snížení minimálního věku osob trestněprávně odpovědných [viz ANATOLJEVIČ, L. P. *Obščestvenno opasnyje dějanija (prostupki), soveršajemyje licami, ne dostigšimi vozrasta ugovolnoj otvetstvennosti (ugolovno-pravovoj i kriminologičeskij aspekt)*, s. 14].

²¹ V odborných kruzích je hojně diskutována povinná povaha donucovacích opatření a v závislosti na názoru příslušného autora jsou tato definována jako nápravné nebo sankční. V odůvodnění zveřejněného návrhu zákona o stažení nezletilých pachatelů z trestního řízení a zavedení výchovných opatření s cílem zrušit zákon o potírání protispolečenských činů nezletilých a mladistvých se uvádí, že by měl být jasně definován rozdíl mezi trestem a nápravným opatřením. V části teoretického výzkumu převládá domněnka, že všechna opatření mají více či méně sankční povahu, i přes spornost tohoto závěru u některých opatření (např. varování; umístění pod nápravný dohled rodičů či náhradních osob se závazkem poskytnout specifickou péči; umístění pod nápravný dohled veřejného vychovatele). U jiných opatření se pozornost zaměřuje na příslušný donucovací prostředek, jenž nutí nezletilého vykonávat nějakou činnost proti jeho vůli (omluvit se oběti, účastnit se poradenství, školení a programů zaměřených na překonání abnormalit v chování; zákaz navštěvovat nějaká místa či zařízení; zákaz stýkat se a navazovat kontakty s určitými osobami; zákaz odejít ze stávající adresy apod.). Pro podrobnosti o podstatě opatření a různých tvrzeních viz: CHINOVA, T. *Metodi, sredstva i organizacija na borbata s prestapnostta na nepalnoletnite*, s. 121 a další; STANKOV, B. *Maloletni, nepalnoletni, protivobščestveni projavi, prestaplenija*. VSU „Černorizec Chrabăr“, 2008, s. 208, a MARGARITOVA-VUČKOVA, S. *Văzpitatele merki za maloletni i nepalnoletni pravonarušiteli*. Sofija: Sibi, 2011, s. 240. Sdílíme názor, že účel a obsah opatření jsou relevantní pro definici jejich druhu, jmenovitě výchovné zaměření a konkrétní činy, jejichž prostřednictvím je dosaženo kýženého cíle. V tomto smyslu zdůrazňuje výchovnou povahu opatření i Evropský soud pro lidská práva v rozsudku případu *A. a další vs. Bulharsko*: „Podle názoru tohoto soudu mají

spáchání statusových přestupků, a to v souladu s článkem 56 Směrnic pro prevenci kriminality mládeže (Rijádská směrnice), schválených v rezoluci Valného shromáždění OSN č. 45/112 z 14. prosince 1990: „*Aby se zabránilo další stigmatizaci, viktimizaci a kriminalizaci mladých osob, měla by být schválena legislativa zaručující, že jakékoliv konání považované za přečin a netrestané, spáchá-li jej dospělý, není považováno za přečin a netrestá se, spáchá-li jej mladá osoba.*“ I přes vnímání mezinárodních zákonů, že takové činy jsou diskriminační vůči dětem, některé země sahají po nápravných opatřeních v reakci na statusové přestupky spáchané mladistvými.²² Například § 49a nyní platného bulharského zákona o potírání protispolečenských činů nezletilých a mladistvých osob²³ definuje protispolečenské konání jako „*konání nebezpečné pro společnost a protizákonné nebo v rozporu s morálkou a dobrými hodnotami*“.²⁴ Opatření zakotvená v zákoně se tudíž nevztahují pouze na nezletilé pachatele (děti ve věku od 14 do 18 let), kteří spáchali trestný čin, protože se nechali unést okolnostmi, nebo protože konali bezmyšlenkovitě, a nevztahuje se na ně trestní odpovědnost podle § 61 trestního řádu, a na nezletilé ve věku od 8 do 14 let, kteří se dopustili přestupku definovaného jako trestný čin, nýbrž také na děti ve věku od 8 do 18 let,²⁵ které se dopustily činů, jež nejsou trestné, ale jsou vnímány jako činy v rozporu s morálkou a dobrými hodnotami (např. záškoláctví, útěk z domova). Ve snaze sladit stávající vnitřní úpravu s normami přijatými v mezinárodní legislativě zajišťuje návrh zákona o stažení nezletilých pachatelů z trestního řízení a zavedení výchovných opatření, publikovaný k veřejné diskusi 27. září 2016,²⁶ zrušení postihu za statusové přestupky proti zákonu, jakož i postih nezletilých (mladších 14 let). Avšak poté, co ministerská rada 3. srpna 2011 přijala Koncepti státní politiky v oblasti dětského soudnictví, urychlily se debaty o potřebě úplného zrušení současného zákona o potírání protispolečenských činů nezletilých a mladistvých, potažmo o výchovných opatřeních týkajících se nezletilých (čl. 1.3. Koncepce).²⁷ Avšak pokud jde

státy právo na svobodné posuzování a rozhodování na poli kriminality mládeže, zejména určení věku trestně-právní odpovědnosti, včetně přijetí restriktivních opatření vůči příslušným mladistvým či nezletilým osobám [...]. Soud poznamenává, že umístění mladistvých či nezletilých osob, které spáchaly trestný čin, neznamená v tomto případě výkon trestu, nýbrž nápravné opatření.“

²² Pro další podrobnosti viz *Global Report on Status Offences*. Dostupné z: <https://www.crin.org/en/docs/Status_Offenses_doc_2_final.pdf>.

²³ Uveřejněno v *State Gazette*, číslo 13/1958; s dodatky a úpravami číslo 11/1961, číslo 35/1966, číslo 30/1969, číslo 89/1974, čísla 53 a 55/1975, číslo 63/1976, číslo 36/1979, číslo 75/1988, číslo 110/1996; oprava, číslo 3/1997; s dodatkem číslo 69/1999, čísla 66 a 96/2004, čísla 28, 94 a 103/2005, číslo 25, 47 a 74/2009, číslo 50/2010, číslo 82/2012, čísla 15 a 68/2013 a číslo 59/2016.

²⁴ Podle zjištění Výboru pro práva dítěte vyjádřeného v závěrečných poznámkách přijatých 21. května 2008 (po diskusi k druhé výroční zprávě Bulharska o dodržování Úmluvy o právech dítěte v zemi) je definice „protispolečenského činu“ nezletilé nebo mladistvé osoby v rozporu s mezinárodními normami a Výbor tudíž doporučuje, aby byla národní legislativa o kriminalitě mládeže novelizována vyškrtnutím pojmu „protispolečenský čin“.

²⁵ Tentýž věk (mezi 8 a 18 lety) se uvádí ve federálním zákoně o zásadách prevence nedostatečné kontroly a kriminality mládeže, přijatém 21. května 1999 v Ruské federaci (<<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&Nd=102060520>>) jako nezbytný předpoklad pro zařazení do zvláštního výchovně-nápravného zařízení otevřeného typu, zatímco pro umístění do obdobného zařízení uzavřeného typu se požaduje věk mezi 11 a 18 lety (čl. 15, § 2, it. 1 a § 4).

²⁶ Dostupný na oficiálních webových stránkách ministerstva spravedlnosti Bulharské republiky: <<http://www.justice.government.bg/15/>>.

²⁷ Viz tvrzení autorky MARGARITOVA-VUČKOVA, S. *Koncepcijata za državna politika v oblastta na pravosądijeto na deteto za perioda 2012–2020 g. – păt kăm chumanizirane na sistemata ili sredstvo za oblagodatelstvane na malcina?* Dostupné z: <<http://www.pravanachoveka.com>>.

o statusové přestupky proti zákonu, bylo by záhodno přiznat, že je těžké sdílet chápání platné zákonné úpravy ohledem na jejich „protispolečenskou“ povahu. Takové skutky (např. neposlušnost ve škole a v rodině, veřejná konzumace alkoholu atd.) poškozují ve větší míře zájmy samotného dítěte než zájmy dalších členů společnosti, a v některých případech pouze zájmy dítěte, nikoliv zájmy jiných osob, protože je v těchto případech namísto uchýlit se pouze k podpůrným a výchovným opatřením vůči dítěti a jeho rodině, jelikož sankční opatření by mohla vést ke stigmatizaci, viktimizaci a kriminalizaci potrestaného dítěte.

3.2

Vzhledem k tělesným a duševním specifickým dítěte mají povaha i druhy opatření, jimiž je možné dosáhnout kýženého účinku nápravného a výchovného vlivu na nezletilého nebo mladistvého pachatele, který se dopustil činu vykazujícího známky trestného činu, klíčový význam pro prevenci kriminality mládeže. Zavedení opatření, jež vedle nápravně-výchovné funkce vykazují i sankční aspekt, pokud obsahují více či méně donucovací prvek, pro zákonodárce často nastoluje otázku, zda uplatnění takových opatření s ohledem na osobní charakteristiku pachatele nemůže vyústit v sekundární deviaci. Aby se takovému účinku předešlo, je zapotřebí vytvořit zvláštní právní rámec a zajistit specializovaná školení pro zákonodárce.

Právní rámec, který platí v Bulharsku, umožňuje brát v úvahu účinek podniknutých opatření – podle § 61 trestního zákoníku,²⁸ kdy – pokud se nezletilá osoba dopustila trestného činu, jelikož se nechala unést okolnostmi nebo konala bezmyšlenkovitě,²⁹ přičemž trestný čin nepředstavuje velké společenské nebezpečí – může případ uzavřít prokurátor nebo soud a lze jej předat místní komisi pro potírání protispolečenských činů nezletilých nebo mladistvých, která rozhodne o nápravném opatření. Podle § 13, odst. 2 zákona o potírání protispolečenských činů nezletilých a mladistvých jsou nápravná opatření závislá na povaze přestupku a chování nezletilého či mladistvého. Navzdory snahám koncepce státní politiky v oblasti dětského soudnictví o úplné zrušení současného zákona o potírání protispolečenských činů nezletilých a mladistvých, potažmo v oblasti výchovných opatření pro nezletilé vzhledem k veřejné reakci na rostoucí počet násilných činů spáchaných dětmi, se ukazuje, že většina představitelů společnosti není ochotna přijmout použití pouhých opatření poskytujících ochranu nezletilému, pokud se například dopustil vraždy. Zejména v případech, kdy se obětí násilného činu stane jiné dítě,³⁰ je těžké argumentovat tím, že takový postup je ve prospěch dětí (a společnosti jako takové), neboť odpovědností společnosti je chránit práva všech dětí, a nikoliv jen těch z nich, které spáchaly trestný čin. Proto nesdílíme tendence zrušit donucovací

²⁸ *State Gazette*, číslo 26/1968, s posledními úpravami a dodatky – *State Gazette*, číslo 54/ 2017.

²⁹ Ve výnosu č. 6 z 30. 10. 1975 pléna Nejvyššího soudu, novelizovaném výnosem č. 7 z 6. 7. 1987. Nejvyšší soud uvádí, že stav, kdy se někdo nechá unést okolnostmi, vyjadřuje emočně-volní stav nezletilé osoby v době spáchání trestného činu a vyznačuje se sníženým sebeovládáním pod vlivem okolností, zatímco bezmyšlenkovitost se vztahuje k intelektu nezletilé osoby a představuje její nedostatečnou schopnost správně posoudit povahu, význam a zákaz příslušného trestného činu, důsledky jeho spáchání apod.

³⁰ Viz například rozsudek Evropského soudu pro lidská práva v případě *T. vs. Spojené království*, který se týká případu zabití dvouletého dítěte dvěma dalšími, kterým bylo deset let.

a výchovná opatření vůči nezletilým, kteří se dopustili trestného činu.³¹ Abychom však dosáhli nápravného a převýchovného účinku, je nezbytné, aby bylo určení typu a intenzity daného opatření (včetně jeho obsahu), jakož i kontrola kvality výkonu opatření, svěřeno do rukou přiměřeně kvalifikovaných osob.

3.3

Rysy úrovně rozvoje osobnosti nezletilých jedinců jsou základem pro formulaci odpovídajících specifických předpisů a směrnic ve správním a soudním řízení, v jehož průběhu se řeší otázky související s jejich odpovědností za spáchané přestupky proti zákonu, respektive trestné činy. Trestní řád (tr. ř.)³² zakotvuje několik zvláštních pravidel: 1) v případech trestných činů spáchaných nezletilými je přípravné řízení vedeno jmenovanými vyšetřovacími orgány s příslušným školením (§ 385 tr. ř.); 2) přízvanými odborníky musí být učitelé nebo vychovatelé (§ 390, odst. 2 tr. ř.); 3) publicita je omezená – slyšení u soudu obecně probíhá za zavřenými dveřmi, pokud soud neshledá, že je v zájmu veřejnosti seznámit se s případem na veřejném slyšení (§ 391, odst. 1 tr. ř.); 4) v případě potřeby se výsledku nezletilé obžalované strany účastní pedagog nebo psycholog (§ 388 tr. ř.); 5) rodiče nebo opatrovníci nezletilých jsou předvoláni k slyšením případů proti nim (§ 392, odst. 1 tr. ř.);³³ 6) povinným účastníkem je zástupce obhajoby (§ 94, odst. 1, it. 1 tr. ř.); 7) případ musí být projednán v krátké časové lhůtě.³⁴ Pro správní a soudní řízení podle zákona o potírání protispoločenských činů nezletilých a mladistvých osob platí rovněž pravidla vztahující se k věku: v průběhu nápravného řízení je *vypracována písemná zpráva o osobnostním profilu pachatele, o jeho/jejím věku, zdravotním stavu, tělesném a duševním vývoji, rodinném prostředí, rodinných vztazích a o kvalitě péče ze strany rodičů nebo osob, jež je nahrazují, o výchově a vzdělání*; případ je zkoumán výlučně soudcem a za zavřenými dveřmi; projednává se na slyšení v přítomnosti dotyčné nezletilé či mladistvé osoby, jeho/jejích rodičů nebo osob, jež je nahrazují, a zástupce příslušného ředitelství sociální asistenční služby; práva i právní zájmy nezletilé či mladistvé osoby obhájuje

³¹ Naprosté odmítnutí přijmout taková opatření diskredituje koncepci stanovení vyšší minimální věkové hranice pro trestní stíhání a vytváří předpoklady pro odůvodnění návrhů na snížení věkové hranice. Viz ANATOLJEVIČ, L. P. *Obščestvenno opasnyje dějanija (prostupki), soveršajemyje licami, ne dostigšimi vozrasta ugovnoj otvetstvennosti (ugolovno-pravovoj i kriminologičeskij aspekty)*, s. 14.

³² *State Gazette*, číslo 86/2005, s posledními úpravami a dodatky – *State Gazette*, číslo 13/2017.

³³ Je nutné poukázat na potřebu sladit tr. ř. s ustanovením čl. 5 Směrnice (EU) 2016/800 Evropského parlamentu a Rady z 11. května 2016 o procedurálních zárukách pro děti podezřelé nebo obžalované v trestním řízení (OJ, L 132/1, 21. 5. 2016), které jim zajišťuje možnost určit jinou dospělou osobu, k níž chovají důvěru, a nikoliv rodiče, jíž budou poskytnuty informace uvedené ve Směrnici. Praxe uplatňování zákona o potírání protispoločenských činů páchaných nezletilými nebo mladistvými naznačuje, že jmenuje-li mladistvý osobu, k níž chová důvěru, má to kladný účinek, vyjma případů, kdy jsou zájmy rodičů v rozporu s jeho vlastními, a v případech, kdy rodič nemá potřebnou autoritu.

³⁴ Ačkoliv legislativa nezakotvuje zkrácené lhůty pro projednání trestných případů s nezletilými, Nejvyšší soud ve výnosu č. 6 z 30. 10. 1975 naznačil, že rychlost soudního projednání případu s nezletilými a vyměření trestu je důležité pro zvýšení účinnosti prevence kriminality mládeže, a je proto nezbytné, aby soudy podnikly opatření s cílem urychlit zkoumání a projednání případů proti nezletilým osobám; soudní řízení jsou naplánována v krátké lhůtě a jejich dynamika se neustále sleduje; jakékoliv prodloužení podléhá včasné nápravě. Bez ohledu na existenci soudcovského práva by se měl trestní řád řídit nařízením v článku 13, § 1 Směrnice EU 2016/800 Evropského parlamentu a Rady, podle něhož „Členské Státy podniknou všechna patřičná opatření k tomu, aby se k trestnímu řízení s nezletilci přistupovalo se vši náležitostí a náležitou péčí“.

jeho/její pověřený zástupce nebo právník (a není-li jmenován on, pak zástupce ředitelství sociální asistenční služby); předsedající soudce smí přizvat pedagoga, psychologa, psychiatra, třídního učitele, pedagogického poradce, školního psychologa, veřejného pedagoga atd.; pro úkony spojené s projednáním nápravného případu jsou vyměřeny krátké lhůty. Typ řízení a zvláštní pravidla vztahující se k účasti mladistvých mají zásadní význam pro nadčasovost a účinnost státního zásahu, potažmo pro prevenci kriminality mládeže. Pro dosažení tohoto cíle a při hledání účinného právního rámce se v posledních letech diskutuje o různých variantách pro jmenování soudního panelu, který zkoumá případy trestných činů spáchaných nezletilými, nebo protispolečenské činy spáchané mladistvými, jakož i o požadavcích na kvalifikaci soudců a soudních znalců. Zkoumání případů profesionálním samosoudcem, bez soudních znalců a za zavřenými dveřmi podle zákona o potírání protispolečenských činů nezletilých a mladistvých osob na jedné straně chrání dítě, jež spáchalo protispolečenský čin, před přemírou publicity a stigmatizací, ale na druhé straně by účast soudních znalců – psychologů či pedagogů – zajistila, že případ zkoumají osoby s požadovanou kvalifikací, jež budou přihlížet k věku pachatele. Konkrétně v trestných případech proti nezletilým zákon pamatuje na povinnou účast pedagogů či vychovatelů v soudním panelu, avšak nevyžaduje specializaci prokurátorů a soudců zapojených do případu. Existují tři možné způsoby, jak zajistit účast kvalifikovaných soudců se speciálními znalostmi nezbytnými pro řádné posouzení věkově specifických vlastností nezletilých v soudním řízení a pro nařízení patřičných opatření: 1) zřízení specializovaných dětských soudů;³⁵ 2) zřízení specializovaných komor či panelů u obecných soudů, nebo 3) proškolení konkrétních prokurátorů a soudců pro účast na těchto případech. První způsob obnáší značné legislativní úpravy a jeho finanční patřičnost je diskutabilní. Druhý způsob, stejně jako první, je možný pouze u větších soudů s dostatečným počtem soudců, a nemožnost uvést do praxe tento způsob u menších soudů vede v některých případech k tomu, že soud projednávající případ je daleko od místa bydliště dítěte, což do jisté míry brání v přístupu k soudu. Z krátkodobého hlediska lze nejnázve uvést do praxe třetí způsob, jenže ten vede k přehlížení zásady, zakotvené v zákoně o soudnictví,³⁶ o nahodilém výběru prostřednictvím elektronického zadávání případů.³⁷ V praxi se používá v kanceláři státního zástupce od roku 2012 na základě příkazu generální prokuratury, v souladu s doporučeními Evropské komise o mechanismech pro spolupráci a hodnocení. Praktická opatření by mohla dočasně zajistit účinnost justice s ohledem na mladistvé, nezbytně nutná je však i legislativní úprava ve smyslu navrženém v § 7 návrhu zákona o vynětí nezletilých pachatelů z trestního řízení a uplatnění výchovných opatření.³⁸

³⁵ Výbor pro práva dítěte OSN potvrdil dříve vydaná doporučení i v druhé výroční zprávě o Bulharsku, schválené na zasedáních 1318 a 1319 (CRC /C/SR.1318 a 1319) z 21. května 2008. Bulharsko má v tomto směru svou historickou zkušenost – už v roce 1943 byl schválen zákon o soudech pro mladistvé (*State Gazette*, číslo 39/1943) zaměřený na specializaci soudců projednávajících případy proti nezletilým.

³⁶ *State Gazette*, číslo 64 ze 7. srpna 2007, posledně upraveno a doplněno: *State Gazette*, číslo 14/2017.

³⁷ Tato zásada byla přijata a zavedena jako specifické opatření proti korupčním praktikám.

³⁸ Návrh zákona zakotvuje v řízeních účast soudců, prokurátorů, vyšetřovacích orgánů a policistů se specializovanými znalostmi práv dítěte a pravidel zacházení s nezletilými osobami, jež se dostaly do sporu se zákonem, jakož i ochranu nezletilých osob vykonávanou právníky, kteří byli proškoleni v otázce práv dětí a pravidel práce s nezletilými osobami, jež se dostaly do sporu se zákonem.

ZÁVĚRY

Na základě analýzy současných mezinárodních zákonů, zákonů a iniciativ v rámci Evropské unie, legislativy a právní teorie v Ruské federaci, v Bulharsku a několika dalších zemích lze vyvodit tyto závěry: 1) zákonem stanovený minimální věk 14 let pro trestněprávní odpovědnost v zásadě odpovídá citové, duševní a intelektuální zralosti adolescentů, a možnost zbavit nezletilé osoby trestněprávní odpovědnosti, spáchaly-li trestný čin, protože se nechaly unést okolnostmi nebo jednaly bezmyšlenkovitě, jakož i snížení druhu a rozsahu postihů nezletilých osob, zaručují odklon od sankčních excesů, jež by mohly vést ke stigmatizaci a negativně ovlivnit život dítěte; 2) stanovení vyšší věkové hranice pro vznik a uplatnění trestněprávní odpovědnosti by mělo být provázeno legislativní úpravou opatření pro nezletilé, jež spáchali čin vykazující známky zvláště závažného trestného činu, která by měla být ušita na míru jejich věku a namířena na jejich nápravu a převýchovu; 3) spáchání statusových přestupků proti zákonu (viz 3.1) by nemělo být spojováno s postihy, nýbrž místo toho by měla být vůči nezletilému pachateli uplatněna podpůrná opatření, a v případě potřeby rovněž vůči jeho/jejím rodičům nebo lidem, kteří se o něj/ni starají; 4) pokud jde o všechny úřady kompetentní ve správních a soudních řízeních, v nichž se projednávají trestné činy spáchané dětmi, měly by být na legislativní úrovni jasně stanoveny požadavky na odpovídající specializaci, jež by zaručovala, že při projednávání bude přihlíženo k věkovým specifikům mladistvých a nezletilých osob.³⁹

Tyto závěry si zaslouhují bezvýhradnou podporu účastníků Světového kongresu o kriminalitě mládeže vyjádřenou 30. ledna 2015 ve švýcarské Ženevě v závěrečné deklaraci o tzv. restorativní justici ve věcech mládeže, která je definována jako „*takové zacházení s dětmi, jež se dostaly do sporu se zákonem, které usiluje o nápravu osobní, rodinné i veřejné újmy způsobené spáchaným trestným činem a které přispívá k zotavení dítěte a jeho opětovnému začlenění do společnosti*“, kvůli němuž je rovněž záhodno zavést různé formy restorativní justice ve věcech mládeže.⁴⁰

³⁹ Pro další podrobnosti o specifikách a jejich koordinaci viz ALTYNBAJEVA, L. M. *Osobnosti nakazanijsja něsoveršennoletnich*. Moskva: Jurlitinform, s. 100 an.

⁴⁰ To se rovněž odráží v návrzích zahrnutých do koncepce soudnictví ve věcech mládeže přijaté v roce 2011, podle níž by restorativní opatření měla být upřednostňována před trestem. V literatuře je restorativní justice rovněž chápána jako další stadium soudnictví ve věcech mládeže – viz ISAKOVA, T. V. *Proizvodstvo po ugolovnym dělam v otnošenii něsoveršennoletnich*. Irkutsk, 2009, s. 218. Pro detailní informace o různých formách restorativní justice viz ČANKOVA, D. *Vázstanovitelstvoto pravosadije. Sravnitel'noopraven analiz*. Sofija, 2011, s. 273. Pokud jde o otázku kompromisních a restorativních postupů v případech s mladistvými osobami, viz ŠESTAKOVA, L. A. *Realizacija koncepcii juvenalnoj justicii v proizvodstve po dělam něsoveršennoletnich v Rossijskoj federacii*. Moskva: Jurlitinform, 2016, s. 280.

Age of Criminal Responsibility and Prevention of Juvenile Delinquency

Ekaterina Salkova – Janko Rojčev

***Abstract:** The article analyses issues related to the establishment of a certain legal age as a prerequisite for bearing criminal responsibility, the measures and punishments which may be applied to juveniles, and the procedures under which such measures and punishments are imposed. As a result of the analysis, the authors recommend that sanctions for status offences be abolished, restorative justice for juvenile offences be introduced, and specialization of competent authorities be established, allowing them to take into account the age of the concrete child-offender concerned during the conducting of all their actions and sanctions.*

***Key words:** age of criminal responsibility, minors, underage persons, status offences*